

Віталій Володимирович Романюк,

*кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ІНСТИТУТ ПОНЯТИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ УЗБЕКИСТАН

Дослідженню ролі і місця понятого як учасника кримінального судочинства приділяється увага вченими-процесуалістами як України, так і Узбекистану, оскільки його участь сприяє досягненню завдань кримінального провадження, створенню необхідних умов для найбільш об'єктивного і правильного проведення слідчих (розшукових) дій і при цьому є однією з гарантій забезпечення прав і законних інтересів учасників процесу.

Обґрунтування необхідності існування інституту понятих у кримінальному процесі зводиться до забезпечення дотримання закону службовою особою, яка проводить слідчу (розшукову) дію; надання переконливості відомостям, отриманим під час проведення

таких дій; можливості перевірити в судовому засіданні відповідність фактичних даних, зафіксованих в протоколі слідчої (розшукової) дії, обставинам, що мали місце в дійсності.

Першими історичними пам'ятками становлення і розвитку досліджуваного інституту є Соборне Уложення 1649 р. і Статут кримінального судочинства 1864 р. Саме в цих документальних джерелах права вперше було регламентовано коло процесуальних дій за участю понятих, вимоги, що пред'являються до них, а також відповідальність за неправомірні дії, вчинені з понятими.

В подальшому інститут понятих отримав свій розвиток в нормативно-правових актах вже радянського періоду. Слід зазначити, що в цей історичний етап свого існування Україна і Узбекистан мали спільну нормативну правову базу в сфері кримінального процесу з незначними відмінностями. Відповідно до кримінально-процесуальних кодексів, чинних на протязі майже 70 років існування радянської держави і права, залучення понятих передбачалось при проведенні більшості слідчих дій: виїмки, обшуку, огляду, огляду, слідчого експерименту, при пред'явленні для впізнання, ексгумації, накладення арешту на майно. Крім того, їх участь засвідчувала факт неможливості підписання протоколу слідчої дії обвинуваченням, підозрюваним, свідком або іншою особою через фізичні вади. Незважаючи на внесення безлічі змін і доповнень як до КПК УРСР 1960 р. так до в КПК УзРСР, прийнятого у 1959 р., на протязі всього періоду їх чинності інститут понятих не зазнав суттєвого вдосконалення, що вказує на його стабільність і консерватизм.

З моменту надбання 24 і 31 серпня 1991 року Україною і Узбекистаном відповідно своєї незалежності, наші країни перебували у активному пошуку своєї національної кримінальної процесуальної системи, в результаті якого в Республіці Узбекистан 22 вересня 1994 було прийнято Кримінально-процесуальний кодекс. В Україні Кримінальний процесуальний кодекс було прийнято Верховною Радою України лише 13 квітня 2012 р. Зауважимо, що кожен із зазначених законів з урахуванням як національних так і політичних традицій має свої особливості. Та кількість змін і доповнень, внесених до КПК України і Республіки Узбекистан, а це понад 100 та 60 поправок відповідно, свідчать про їх якість і вказують на необхідність подальших активних спільних дій наукового потенціалу і представників правозастосовних органів, спрямованих на удосконалення національного кримінального процесуального законодавства. Не виключенням став і інститут понятих.

Так, у КПК України, починаючи з 2012 року процесуальне становище понятого як учасника кримінального судочинства жодного разу не піддавалося змінам і доповненням, що на перший погляд свідчить про відсутність проблемних питань, або ж про небажання законодавця «почути» представників і практики і науки, які весь цей час намагаються донести ідею про необхідність зміни чинних підходів до інституту понятих.

Порівнюючи позиції законодавців двох країн, викладених у КПК, можна стверджувати наступне:

1) поняті є учасниками кримінального провадження (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України, розділ 2 КПК РУ), одночасно з цим, в Україні поняті і їх правове положення не набуло окремої самостійної норми, що викликає певні труднощі в розумінні змісту їх процесуального статусу і подальшої його реалізації в кримінальному провадженні, при цьому, КПК РУ нарівні з іншими учасниками кримінального процесу, повноцінно закріпив статус понятих. Незважаючи на це, деякі ознаки процесуального статусу понятих знайшли своє відображення, наприклад, у ч. 3 ст. 66 КПК України щодо заборони понятому на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості, що стали йому відомі під час його участі у процесуальній дії. У той же час, ст. 74 КПК РУ містить перелік прав, обов'язків і підстави притягнення до відповідальності понятого;

2) на відміну від КПК України, в ч. 7 ст. 223 якого зазначено перелік слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, що проводяться за участю незацікавлених осіб (понятих), у положеннях ст. 73 КПК РУ розкривається і їх функціональне призначення, а саме те, що поняті викликаються дізнавачем, слідчим, прокурором у випадках,

передбачених законом, для засвідчення факту проведення слідчої чи іншої дії, їх ходу та результатів. Крім того, що поняті повинні бути незацікавленими, ч. 2 ст. 73 КПК РУ пред'являє до таких осіб вимогу бути повнолітніми, що в майбутньому істотно полегшує роботу правозастосувача, бо на понятях покладається обов'язок давати правдиві показання, але вже як свідків. На жаль, в Україні це положення не має нормативного закріплення, в той же час представники органів досудового розслідування і прокуратури звертають на це увагу і при встановленні відомостей щодо особи, вибірково, з поправкою на вік, підходять до відбору понять;

3) що стосується обставин, що обмежують участь в кримінальному судочинстві понять, слід зазначити, що в Україні до них належать випадки, коли запрошена як понятій особа являється у цьому провадженні потерпілим, родичем підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівником правоохоронних органів, а також зацікавленою у результатах кримінального провадження. В ч. 2 ст. 78 КПК РУ наведено більш розширений перелік таких же обставин, наприклад, у разі, якщо понятій бере участь або раніше брав участь в справі як цивільний позивач, цивільний відповідач, експерт, спеціаліст, перекладач, свідок, захисник, законний представник підозрюваного, обвинуваченого, підсудного чи представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача або він є родичем будь-кого з посадових осіб, відповідальних за провадження у даній справі чи інших перерахованих вище осіб; крім того, поняті підлягають відводу у разі, якщо вони є працівниками органів внутрішніх справ, служби державної безпеки, державної служби безпеки Президента Республіки Узбекистан, прокуратури, юстиції або суду. Зазначений коло обмежень свідчить про досить високі і вибіркові вимоги до понять;

4) процесуальним досягненням КПК РУ, на нашу думку, є право понятого на відшкодування понесених ним витрат (наприклад, збереження середнього заробітку за місцем його роботи) та застосування елементарних заходів безпеки у вигляді ненадання для ознайомлення вступних частин протоколів слідчих дій. Досить незвичним для українського законодавства є вимога, що міститься в ч. 2 ст. 352 КПК РУ, що стосується ситуації, коли одну слідчу дію проводять декілька слідчих або слідчий і підлеглі йому дізнавачі, які діють одночасно в різних приміщеннях або на значній відстані один від одного. В цьому випадку біля кожного слідчого і дізнавача постійно повинні знаходитися не менше двох понять;

Незважаючи на позначений дисбаланс правової регламентації інституту понять в наших країнах, в окремих моментах КПК України є більш динамічним і прогресивним. Йдеться про положення норми, закріпленої в ч. 7 ст. 223 КПК України, відповідно до якою, слідчий, дізнавач і прокурор, при проведенні слідчих (розшукових) дій, в яких передбачена участь понять, у разі застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної процесуальної дії, вправі цим обмежитися, крім випадків проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи. Беручи до уваги, що, як правило, відеозапис здійснюється співробітником правоохоронного органу, який теоретично є зацікавленим у результатах кримінального провадження, вимоги до правил такої технічної фіксації значно збільшуються, в той же час, в подальшому, при оцінці слідчим, прокурором і судом доказів, ймовірність втрати такого джерела доказів суттєво мінімізується.

Даний матеріал не є об'єктивно повним виходячи з формату його викладення, проте, досягнення України і Республіки Узбекистан в галузі кримінального процесуального законодавства, що регулює діяльність інституту понять, дає підґрунтя для подальшого науково-практичного обговорення і формулювання відповідних висновків.

Список використаної літератури: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. 2. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Узбекистан від 22.09.1994 р № 2013 XII. URL: <https://lex.uz/docs/111463#186126>.